

Джерела і література:

1. Бойчук Ю.Д. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю.Д. Бойчука. – Харків: Вид. Рожко С.Г., 2017.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30.
3. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2016 рік / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». – Київ, 2017.
4. Брехман И.И. Введение в валеологию – науку о здоровье. – Л.: Наука, 1987.
5. Жилка Н.Я. Первинна медична допомога: нормативно-правовий аспект / Н.Я. Жилка, А.В. Кудря // Україна. Здоров'я нації. – 2016. – № 1–2 (37–38).

УДК 392.51(=161.2)

ПЕРЕДВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ ЯК ФАКТОР СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

Світлана Богодиста
(м. Полтава)

Зроблено аналіз перед весільних обрядів, означено їх особливості у різних регіонах. На снові вивчення етнографічних джерел, праць дослідників, народного фольклору акцентовано увагу на передвесільних обрядах як особливому факторі створення сім'ї.

***Ключові слова:** передвесільна обрядовість, традиційний український обряд, сватання, заручини, дівич-вечір, барвінкові дні, весільний коровай, церковні оповіді.*

Проблема духовності завжди привертала до себе увагу дослідників. Зараз в світі відбуваються великі соціальні зміни, зумовлені глобалізаційними процесами, але вплив глобалізації на духовність вивчений недостатньо і потребує подальшої розробки. Адже духовність – це внутрішній світ людини, осередок її інтелектуальних і емоційно-вольових сил у єдності свідомості, самосвідомості, світогляду і волі. В структурі духовності доцільно розрізнявати дух і душу. Поняття дух прийнято пов'язувати з діяльністю свідомості. Дух завжди діяльний, активний, повний творчої енергії. Саме завдяки діяльності духу людина сприймає і оцінює світ насамперед в ідеях різного світоглядного характеру: філософсько-гуманістичних, морально-етичних, екологічних, релігійних та інших. Проте дух є цілісністю в структурі особистості, яка робить її тим, що вона є. Пошуками змісту духовності людство займалося протягом всієї своєї історії. При цьому від епохи до епохи під впливом конкретно-історичних умов, об'єктивних і суб'єктивних факторів змінювались і зміст духовності, і погляди мислителів на духовність [9, с. 217]. Українські весільні обряди, які ми маємо й тепер, розвинулися

ще до Християнства. Обряди ці надзвичайно широкі й змістовні, і мають виразний дохристиянський ритуальний характер. І на ці обряди ще й тепер дивляться, як на істотну, найголовнішу частину побрання, без чого дівчина не може стати чиеюсь «законною» жінкою. Ще й сьогодні головною назвою парубання молодих є слово «братися», побратися, побрання. Цього слова вживає в «Кобзарі» Шевченко – «як бралися молодії...».

Серед весільних пісень є багато дуже давніх, що натякають або свідчать про давні звичаї. В народніх святкуваннях і обрядах парубання й побрання молодих грають важливу роль: воно провідне в веснянках, у Купайлі, воно ж відбивається й на таких святах-обрядах, як хапання калати, прив'язування колодок за кару хлопцям, що своєчасно не поженилися, і т. ін. В українського народу міцно тримається звичай, що молодшої доньки не видають заміж, поки не вийде старша, і звичай цей свято бережеться й тепер. Цей звичай заснований на Біблії (Книга Буття 29. 26): Лаван каже Якову: «У нашій місцевості не робиться так, щоб віддавати молодшу перед старшою». На шлюбні в Україні є певні пори року, але найчастіше восени, – по закінченні польових праць. Весільний ритуал у всіх народів пересякнений його релігійними віруваннями; мінялися релігії, але обряд шлюбу позоставався стародавній, приймаючи потроху й нове від Нової Віри. В українських весільних обрядах взагалі багато такого, що знаходимо і в інших народів, словянських і інших європейських. Молоду призначає Бог, і своєї пари ніяк не оминеш. В українців є старе повір'я, що на тому світі, на Небі, сидить старий дід, Бог, і в'яже до пари шматки кори, – це шлюбні пари, і як він зв'яже, так і буде (Вовк: Студії 218) [5, с. 219]. У цьому виявляються прояви духовності народу. Весілля в традиційному суспільстві з давніх-давен було однією із найважливіших подій у житті як окремої людини, так і цілої громади, без дозволу і участі якої не могло й відбуватись. Воно складалося з певних обрядових актів, загальна схема яких формувалася в окремих культурах протягом століть. У діях, пов'язаних з поєднанням жінки та чоловіка, знайшли своє відображення світогляд громади, її моральні норми, поетичні уявлення про світ, а кожен ритуальний акт мав своє символічне значення. Їх метою було освячення шлюбу перед Богом, родиною, та цілою сільською громадою, а також магічне забезпечення новоствореної сім'ї. Українська народна культура складалася на основі землеробського способу господарства, тому й українське традиційне весілля відповідає землеробській матеріальній культурі. Своім корінням воно сягає, однак, ще первісних часів, про що свідчать відголоски у весільних обрядах і піснях початкової стадії родового устрою – матріархату (велика роль матері і брата, який продає молоду) та давніх

форм шлюбів – умикання або купівлі молодої [1, с. 114]. Весілля українців – його загальна композиція, звичаєвість, пісенна поезія, символіка, на думку дослідників, вписується у загальноукраїнський контекст, причому найбільше спільних рис весільна обрядовість має з своєрідним церковним весіллям. Однак шлюбні звичаї мають і свою локальну неповторну специфіку. Вони перш за все дуже багаті і різноманітні, нерідко весілля двох сіл, віддалених від себе лишень на кілька кілометрів, істотно відрізняються. Це все пояснюється неповторними духовними компонентами у передвесільному циклі весільної обрядовості [3, с. 54].

Традиційний український обряд весілля умовно поділяється на три цикли: передвесільний, власне весільний і післявесільний. У різних етнографічних районах України кожному з них були властиві свої ритуали, обряди і звичаї. Основну увагу зосередимо на спільних загальноукраїнських рисах і традиціях українського весілля. До передвесільного циклу належать обряди, пов'язані з досягненням згоди; молодих і їх родин на шлюб: запити, сватання, оглядини й заручини. У кожному з цих етапів присутні компоненти духовності а саме: запити – це попереднє розвідування родиною молодого про наміри батьків молодої. Цей термін був поширений переважно на Харківщині та Сумщині; на Чернігівщині й Кіровоградщині – «допити», на Івано-Франківщині – «визнавки». На розвідинийшли мама або тато молодого чи хтось з близьких родичів. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. звичай попереднього розвідування щодо згоди на сватання перетворюється у ввічливе попередження про прихід сватів. Власне весіллю передували такі дійства, як вивідини й сватання. Щоб не «дістати гарбуза» («потягти ковша», «облизати макогона»), хтось із найближчої рідні хлопця нібито випадково заходив до батьків дівчини й намагався дізнатися про шанси їхнього претендента на її руку і серце. У ХХ столітті сватання найчастіше відбувалося вже за домовленістю молодих людей. Сватати дівчину молодий ішов зі сватами: батьком і близькими родичами – шанованими одруженими чоловіками. Взявши хліб і палиці, вони приходили до хати дівчини. За старшого старосту, як правило, вибирали гострого на язик і дотепного чоловіка, який умів артистично виголосити традиційну промову про мисливців, які побачили на снігу слід куниці-красної дівички (центральні регіони України), або приходили «торгувати теличку» (Гуцульщина), або напитували собі «прачки та швачки» (Полтавщина). Дівчина, яку обов'язково запрошували до хати, мала при цьому сором'язливо стояти і колупати піч. На знак згоди вона розрізала принесений хліб зі словами: «Ріжу цю хлібину, а ви мене прийміть, як свою дитину» (Полтавщина) і подавала старостам рушника на хлібі.

Приймаючи дар, старости кланялися і промовляли: «Спасибі й дівчині, що рано вставала, тонко пряла і хороші рушники придбала» (Полтавщина) [4, с. 20].

Після цього домовлялися про оглядини й заручини. На оглядинах батьки дівчини знайомилися ближче з майбутньою ріднею, її статками. За народними уявленнями, це дійство набирало юридичної сили і подекуди називалося «малим весіллям». Сватання – перша зустріч представників молодого з молодою та її батьками для досягнення згоди на шлюб. В Україні посередників при сватанні найчастіше називали «старостами», але трапляються також назви «сват», «посланець», «сватач», «говорун». У старости просили, як правило, близьких родичів, поважних одружених чоловіків. Оскільки успіх сватання залежав і від уміння вести розмову, то при виборі старшого старости брали до уваги такі риси вдачі, як комунікабельність і дотепність. У різних випадках це відбувалось по різному, але зміст залишався одним і тим самим. Сватати дівчину вирушали пізно ввечері, щоб на випадок відмови зберегти сватання у таємниці. Зайшовши у хату з хлібом у руках і привітавшись, старости починали традиційну розмову про мисливців, що натрапили ні слід куниці (олениці) – красної дівичі, чи купців, що дізнаються про товар, тощо. Після традиційних вітай і промов старостів кликали дівчину й прилюдно запитували її згоди на шлюб. Відповідь нареченої була обов'язковою і вирішальною. На знак згоди сватів перев'язували рушниками або підносили їм на хлібі хустки чи рушники. Нареченого дівчина перев'язувала хусткою. У випадку відмови ста ростам підносили гарбуз або макогін (на Західній Україні). При позитивній відповіді нареченої обговорювали попередньо питання про придане [6, с. 134].

Увесь передвесільний цикл обрядовості тривав два-три тижні, інколи – місяць. Після сватання відбувалися оглядини (обзорини) і заручини. Заручини були найважливішим елементом передвесільного циклу. Ця заключна обрядова дія у різних регіонах України називалася по-різному: полюбини, змовини (Волинь), слово (Хмельниччина), словини (Львівщина), мале весілля (Полтавщина), рушники, хустки (центральні райони), сватанки, сватання (Закарпаття, південно-східні райони). У період від сватання до оглядин була можливість обдумати рішення про одруження, і тому на заручинах закріплювалося досягнення остаточної згоди на шлюб. Назва «заручини» походить від обрядового з'єднання рук молодих на хлібі, зерні, що, за народним звичаєм, набирало юридичної сили. Наприклад, на Полтавщині, Черкащині саме на заручинах молода перев'язувала старостів рушниками. На Київщині у весільній пісні йдеться про те, що парубок також отримував рушник, а на додачу ще й хустку:

*Два рушнички - старостам,
Третій – молодому;
Ще йому подарую
Хусточку шовкову.
Подивлюсь на молодого,
Йому усміхнуся,
Та з Василем молоденьким
Навік заручуся.*

Заручини за своєю структурою і функціями нагадували весілля. Молодий і молода з друзками запрошували гостей, сватів і родичів до хати молодої, де відбувалися церемонії поєднання двох родів. Власне, довкола цієї ідеї і вибудовувалася вся передвесільна обрядовість [7, с. 30]. Вона включала три основні ритуальні дії: посад, благословення та обдарування.

Під час церемонії посаду молоді висловлювали взаємну згоду на шлюб, який освячувався двома родами. Символами єднання були рушник та хліб. Молодих виводили на посад, старший староста накривав рушником хліб, що лежав на столі, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Після цього молода перев'язувала старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровувала хустками, полотном або сорочками. У Карпатах, де збереглися більш архаїчні обряди, цей ритуал здійснювала мати дівчини: вона обсипала молодих пшеницею та білою вовною і подавала їм мед, котрий символізував єдність молодих та їхніх родів. Потім починалося урочисте благословення молодих їхніми батьками. Останні, за звичаєм, сідали на лаву, застелену кожухом (символ благополуччя родини), а староста підводив до них молодих за хустку: один кінець він тримав сам, а два інших – молоді. Батьки хлібом-сіллю тричі благословляли наречених, а молоді, стоячи на рушнику, тричі вклонялися батькам, приймаючи благословення. По закінченні родичі обмінювалися подарунками, а головне – обдаровували наречених; як правило, не обходилися рушниками та хустками, а дарували хто худобу, хто клопоть землі. Традиція ставати молодим на рушник дійшла до наших днів. Цей обряд існує і під час офіційної реєстрації шлюбу у палацах одруження. На ознаку того, що дівчина і хлопець заручені, вони обмінювалися перснями і, крім того, отримували певні атрибути: наречений – барвінкову квітку, наречена – червону стрічку або квітку (на Буковині – траву). Дівчина після заручин до весілля ходила прибрана в квіти, стрічки. Звідси, мабуть, і прислів'я: «Гарна дівка, як засватана». У багатьох місцевостях України аж до ХХ ст. з часу заручин жених користувався правом ночувати в хаті нареченої. Мати в першу ніч після заручин сама стелила ліжко молодим [2, с. 34].

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до торжества, обставлена низкою обрядів. Основними тут були дівич-вечір(або барвінкові обряди), бгання(замішування) короваю. Для Західної України більш притаманними були барвінкові обряди, для Східної – короваїні. На Поділлі поєдналися обидва обряди: молода із дружками у п'ятницю йшла до лісу за барвінком, і того ж дня родичі та сусіди сходилися на випікання короваю. Ці два весільні обряди мають єдине і дуже давнє коріння, пов'язане з поклонінням культові рослин та предків. В українців вічнозелений барвінок завжди вважався символом вічності кохання та шлюбу і, природно, одним із головних елементів весільної обрядовості. Збирати: барвінок ішли у супроводі музик із хлібом, вівсом та горілкою. У Галичині прийнято було йти по барвінок усією молодіжною громадою, на Бойківщині молода йшла з дружками та малим хлопцем, на Закарпатті – лише дружки молодої та молодого, а на Наддніпрянщині – невелика група молоді, котра мала виготовити вінок як прикрасу до короваю. Виготовлені з барвінку вінки іноді мазали медом, додавали кілька зубців часнику (як оберегуючий знак), вплітали китиці вівса, клали вінки на хліб і несли їх до батьків на благословення. В західних районах: більш поширеними були вінки, котрі плели у так звані «барвінкові дні».

Барвінковий вінок вплітали тільки тим, хто вступав у шлюб вперше. Обруч для нього робили з пагінця солодкої яблуні. Готовий вінок прикрашали колосками вівса і виносили в комору. На Гуцульщині вінок змащували медом і вкривали позолотою. Дівчина не знімала його аж до шлюбу, навіть спала у ньому, бо, якщо вінок пропаде, – не буде щастя у подружньому житті. Вінками не тільки прикрашали молодих та дружок, а й вдягали на руки всім, кого запрошували на весілля [2, с. 36]. У східних та центральних районах України більш поширеним передвесільним обрядом був дівич-вечір(дівичник, вечорина, дружбини, пироги та ін.), також пов'язаний із барвінковими обрядами. Дівич-вечір влаштовували напередодні весілля як символ прощання з самотнім життям, і робили це окремо в оселях молодої та молодого. Особливою ліричністю визначалися такі вечори у дівочій громаді. Саме там «завивали» весільне гільце (вільце) – вишневу чи соснову гілку, прикрашену стрічками та жмутками колосків, – символ незайманості, краси та молодості. При цьому дотримувалися традиції, щоб деревце мало непарну кількість гіллячок. Гільце шукали і вирубували хлопці-бояри, рідше (на Покутті) гільце мусив вирубати для молодої сам молодий. Церемонія виття гільця була дуже урочистою. Найчастіше першими його прикрашали молода або молодий. Опісля вили гільце дружки, дівчата, свахи. Бажаючи вірної любові молодому подружжю, дружки оспівували в пісні «зіллячка» весільного гільця, яким приписувалась магічна сила у здійсненні цих побажань:

*Ми гілечка вили,
Три зілечка клали:
І руту, і м'яту,
Хрещатий барвінок,
Пахучі васильки,
Калинові вітки,
Щоб любилися дітки.*

Виготовляли тут і квітки та вінки для молодих. Одягання вінків супроводжувалося певними ритуалами: на долівці розстеляли біле полотно, на нього ставили хлібну діжу, зверху клали подушку, і на все це сідала молода, яку мав розплести молодший брат. Після розплітання коси дівчата прикрашали голову молодої весільним вінком, якому належала особлива роль у весільному обряді.

Весільний вінок нареченої символізував її квітучу красу та молодість, був він барвистим, яскравим. У деяких місцевостях до весільних вінків вплітали пофарбоване в яскраві кольори пір'я та квітки з червоних стрічок, ці квітки пізніше почали замінювати паперовими, восковими або стеариновими. На Слобожанщині вінок нареченої робили зі штучних квітів; на Буковині й Покутті – з кольорових стрічок, герданів, квітів, пір'я, намистин. Гуцулка на весілля готувала собі «барвінковий вінок» – твердий каркас, на який між зеленим листям нашивалися яскраві квіти з паперу, гарусу, тканини, воску і т. ін. хліб-коровай. Обрядове печиво випікали колективно з продуктів, які зносилися учасниками весілля. На коровай запрошувалися декілька жінок, які звалилися «коровайниці». Ідучи по селу, вони співали:

*Марусина мати
По сусідоньках ходить,
Сусід своїх просить:
Да сусідоньки мої,
Прибудьте до мене,
Та до моєї хати,
Та до мого дитяти
Коровай бгати.*

Найчастіше випікали короваї у сім'ях обох молодих і ділили їх під час дарування. Проте в окремих лемківських селах або на українсько-російському погра-ниччі коровай випікали лише в молодого, а потім йшли з ним до молодої.

Як свідчать записи про весілля ХІХ ст., короваї спочатку були житніми, як й інше весільне печиво. Традиція випікати короваї з пшениці з'явилася пізніше. Коровая надавалося глибоке символічне значення:

еднання молодих у сім'ю та їхній перехід до вищої соціальної групи, об'єднання двох родин, продовження роду, плодючість тощо. Усе, що стосувалося короваю, набувало й магічного значення. Саджаючи коровай у піч, співали:

*Стелися хмеленьку, на ліску,
Родися, пшениченько, на піску,
Густая, буйная – на ниві,
Частії снопочки на жниві,
Да високі стоги на гумні,
Вищий наш коровай на столі.*

Найбільш поширеною формою короваю в Україні була висока кругла паляниця, оздоблена квітами, шишками, пташками з тіста. Все це в народному уявленні символізувало багатство, плодovitість, подружню вірність. На значній території (західні та південно-східні області) весільний хліб випікали у вигляді деревця чи гілочок з відповідними назвами: коровай, гільце, теремок, дивень, дівування, рїжки. Рїзновидом короваю в Подністрів'ї та на Закарпатті були круглі плетені калачі з отвором посередині під назвами: крученик, калач тощо. На Гуцульщині – сирні калачі – малі і великі. Ще однією формою печива на весілля були різноманітні вироби прямокутної, продовгуватої, плетеної форми, прикрашені барвінком, калиною, колосками жита чи пшениці. Ці вироби називаються калач, лежень, батько, покраса, пара, полюбовники [2, с. 38]. Характерним весільним печивом були також шишки, що ними обдаровували коровайниць, гостей, весі-льну челядь, молодь, яку не частували короваем. Шишок звичайно випікали не менше двохсот. До короваю співали багато обрядових пісень (особливо в центральних областях), коментуючи хід самого обряду, починаючи від вчинення і замішування тіста. До найдавніших традицій відноситься і та, коли коровай випікається тіткою молодого чи молодої і врочисто переноситься до весільного дому. Починалася церемонія приготування короваю благословенням матері під супровід пісень, що передавали радість роду з приводу одруження. Коровайниці співали:

*Благослови, Боже,
І отець, і мати,
Своєму дитяті короваю бгати. [8, с. 34]*

Ще однією цікавою особливістю коровайного обряду є побутування в окремих районах Тернопільщини, Івано-Франківщини обрядового хліба під назвою доля (образ «долі» в народній творчості асоціюється з судженням). Це підтверджує думку О. Потебні, що коровай був символом

заміжжя взагалі. У весільних піснях часто коровай порівнюється з місяцем, ясним сонцем:

*Світи, місяцю, з раю Нашому короваю,
Аби бил коровай красний Та як сонечко ясний.* [8, с. 34]

Неодмінними атрибутами прикрашання весільного хліба були: барвінок, овес (чи колосок пшениці, жита), калина, що було глибоко символічним і мало сприяти зміцненню шлюбу, щастю й добробуту. Напередодні означеного дня весілля в хаті нареченої готували «придане» – посаг, і в п'ятницю ввечері перевозили його до молодого. Хоча в багатьох матеріалах можна прочитати, що придане забиравось разом з молодою весільним поїздом. Дівчата співали в хаті молоді:

*Готуй, матінко, постіль:
Чотири воли забори
І сто золотих готових,
І коня вороного
Для пана молодого,
І теє покривало,
Що шовком вишивала.
Зімховії подушки,
Щоб спали дві душки.* [8, с. 34]

А коли виводили худобу, то бояри співали:
*Нашому свату полегшало, що у нього в сараї поменшало?
Привівши худобу до молодого, вже співали так:
Нашому свату та погіршало,
Що у нього в сараї побільшало.* [8, с. 34]

Невід'ємною частиною весільного обряду була скриня. На скриню клали подушки, рядна, ліжники, а в скриню – одяг, полотно та інші речі. Скрині були мальовані, розписані. Розпис мав переважно імпровізаційний характер і, як правило, не повторювався. В Україні весільні скрині декорували здебільшого мотивами рослинного характеру, доповнюючи їх зображеннями півня, курки з курчатами, пави, зозулі або козака-бандуриста, дівчини з коромислом тощо. Прикрашали й геометричним орнаментом – ромбами, трикутниками і т. ін. Та найбільш популярними мотивами були букет, вазон, гілка, віночок, серце. За значенням і символікою поряд із коровайним та барвінковим обрядами можна виділити такі елементи весілля, як прощальний молодіжний вечір. На Правобережній Україні існував ще один етап передвесільної обрядовості – церковні оповіді. Протягом трьох тижнів перед шлюбом священник в церкві оголошував громаді про намір і згоду молодих одружитися. Це

надавало події громадського статусу і можливості парафіянам виявити своє ставлення до молодих, їх родичів. Протягом усього періоду між заручинами і вінчанням сусіди і знайомі мали право повідомити священику все, що могло стати на перешкоді укладанню шлюбу [3, с. 62].

Така стабільність розкриває народне розуміння шлюбу. Весільне дійство в цьому сенсі постає у вигляді сигнальної системи давнього суспільства, збереженої до наших днів сільською культурною традицією.

Джерела та література:

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. – К.: Довіра, 2000. – 368 с.
2. Борисенко В.К. Берегиня. Українські народні пісні. - К.: Мистецтво, 1991. – С. 5–8.
3. Горленко Г. Нариси з історії української етнографії. – К.: Либідь, 2008. – Весілля. – К.: Наукова думка, 1970.
4. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології / Ф. Вовк. – К.: Мистецтво, 1995. – С. 219–223.
5. Курочкін О.В. Традиційна громада і побут // Українознавство. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 180–193.
6. Культурологія : теорія та історія культури Навч. посіб. Видання 2-ге перероблене та доповнене / За ред. І. Тюрменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 368с.
7. Новикова Е.С., Кармин А.С. Культурологія. – СПб.: Питер, 2004.
8. Пономарьов А. Українська етнографія. – Київ: Либідь, 1994. – 317 с.

УДК 902 (477.53)»16»:738

ГЛИНЯНИЙ ПТАХ-СВИСТУНЕЦЬ XVII СТОЛІТТЯ З РОЗКОПОК МІСТЕЧКА БАЛАКЛЯ НА ПОЛТАВЩИНІ

**Оксана Коваленко
(м. Полтава, смт. Опішне)**

В статті розглядається знахідка з розкопок колишнього сотенного містечка Балаклія, нині села в Великобагачанському районі Полтавської області, експедицією Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка у 2017 р. Птах свистунець виготовлений із глини, задимлений походить із культурного шару Досліджується семантика подібних виробів, технологія їх виготовлення, аналогії.

Ключові слова: Балаклія, XVII ст., свистунець, археологічні розкопки, димлення.